

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора **Года Бориса Васильовича** на дисертацію **Крапивного Ярослава Миколайовича** *«Розвиток педагогічної майстерності вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII–XIX століття)»*, представлену на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Вирішення складних завдань інтеграції вітчизняної освіти в світовий освітній простір неможливе без вивчення власного минулого, ознайомлення з педагогічною спадщиною видатних теоретиків і практиків, які стояли біля витоків педагогічної освіти. Це, передусім, потрібно для обґрунтування теоретико-методологічних і організаційних концепцій, систем і технологій учіння, провідне місце серед яких у сучасних реаліях займають педагогічні технології, покликані забезпечувати особистісний розвиток і саморозвиток учителя, його професійну і соціальну мобільність, конкурентоспроможність на ринку праці, адаптаційну гнучкість.

У вищій освіті взагалі, а в педагогічній, зокрема, спостерігається тенденція до переходу від технократичної до культурної й гуманістичної концепції розвитку особистості фахівця. Освіта від разової поступово переходить до неперервної, від єдино уподібненої – до гнучкої й варіативної. Стала реальністю інтеграція педагогічних навчальних закладів. Усе це є виявом зусиль і бажань вищів подолати недоліки усталеної системи підготовки працівників освіти, які вступили в суперечність із новою якістю, станом і динамічністю змін у житті суспільства, з індивідуальним і творчим характером діяльності випускника навчального закладу.

З огляду на це, дисертація Я.М. Крапивного є актуальною, оскільки в коло основних проблем, що висвітлюються, входить аналіз культурно-історичного призначення педагогічної майстерності в контексті професійного досвіду її носія – вчителя, розкриття її освітньо-виховного потенціалу в різних навчальних установах, зокрема в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. Для реформування сучасної педагогічної освіти важливою залишається проблема розкриття просвітницької та навчально-виховної функції виконавського мистецтва вчителя на основі розвиненої педагогічної майстерності як системи професійних компетентностей, що задіяні в культуротворенні й націєтворенні суспільства. Суттєвий інтерес, також, убачається в теоретичному обґрунтуванні педагогічної майстерності як похідної категорії від наукового поняття «професійний досвід учителя», структурного компонента педагогічної творчості в системі теорії загальної педагогіки, засобу професійного становлення й самоактуалізації особистості педагога-майстра. Нарешті очевидною постає потреба в аргументації

домінантної функції педагогічної традиції в удосконаленні сучасних методичних систем педагогів-майстрів і створенні інноваційних технологій творчого опанування студентською молоддю педагогічною майстерністю у вищих педагогічних закладах освіти.

Здійснений Я.М. Крапивним ретроспективний аналіз науково-педагогічної спадщини прогресивних вітчизняних діячів освіти, науки, культури, досвіду релігійних діячів XVIII–XIX ст. показав, що ідеї педагогічної майстерності вчителя були одними із центральних у їхніх творчих пошуках і практичному втіленні в навчально-виховний процес. Саме в духовних освітніх закладах Чернігівщини досліджуваного періоду утверджувалася особлива роль педагогічної майстерності для підготовки майбутніх священиків-учителів, визначалася її сутність, виокремлювалися риси, притаманні праці педагога-майстра. Педагогічна майстерність розумілася не тільки як широкий арсенал засобів, прийомів і методів, а як творче особистісне застосування їх у практичній діяльності, уміння священика-вчителя правильно демонструвати свої почуття та емоції, володіти широким спектром художніх та інших професійно важливих умінь.

Представлена дисертація Я.М. Крапивного дозволяє констатувати, що саме в духовній освіті Чернігово-Сіверського краю XVIII–XIX ст. плекався своєрідний ідеал «істинного сина Батьківщини», тому педагог-майстер повинен був володіти розвиненими вміннями викликати в учнів інтерес до учіння та вивчення наук. Дисертант переконливо доводить тезу про розуміння вчителями духовних освітніх закладів Чернігівщини досліджуваного періоду необхідності усвідомлення себе майстром, визнання значущості своєї справи, підтримки її визнання колегами і суспільством. Усі ці складники розумілися як сутнісні характеристики педагогічної майстерності священика-вчителя.

Актуальність дисертації Я.М. Крапивного беззаперечна, оскільки і в наш час залишаються поза увагою проблеми власне професійного становлення особистості священиків-учителів, професіогенетичного підходу до виявлення особливостей розвитку і саморозвитку їхньої педагогічної майстерності як домінантного складника педагогічної дії.

Об'єкт, предмет, мета дослідження не викликають заперечень. Загалом автором дисертації чітко сформульовані завдання дослідження. Кожне з них логічно впливає з попереднього. Усі вони орієнтовані на результат.

Я.М. Крапивним достатньо чітко обґрунтовано концептуальну ідею дисертації, що базується на взаємопов'язаних аспектах: педагогічний досвід учителя, що включає предметні й професійні знання, активну життєву позицію, громадянськість, неперервність саморозвитку і самовдосконалення впродовж життя; історична наступність педагогічної освіти у формуванні образу й осягненні триєдиного смислу професії вчителя: духовного, соціального й професійного; принцип історизму з його основоположною ідеєю висвітлення творчих надбань теоретиків і практиків вітчизняної й зарубіжної педагогічної науки, які впродовж багатьох століть зреалізовували ідеї необхідності впровадження в систему підготовки вчителя елементів

педагогічної майстерності; принцип періодизації розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини від початку XVIII ст. до кінця XIX ст. із забезпеченням логіко-системної послідовності в розвитку уявлень, творчих наукових підходів до проблематики сутності та специфіки професійної підготовки майбутніх священиків-учителів, формування в них компетентнісної довершеності як творців педагогічної дії.

Далі зосередимо увагу на оцінці фундаментальної джерельної бази дослідження. Відзначимо системність і послідовність використання автором роботи архівних документів, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві в м. Києві, Інституті рукописів НБУ імені В.І. Вернадського, Державному архіві Чернігівської області. Здобувачем уперше введено в науковий обіг їхні матеріали, що стосуються освітньої діяльності Чернігівської духовної консисторії. Повноту розгляду порушеної проблематики забезпечило використання Я.М. Крапивним періодики кінця XVIII–XIX ст., зокрема матеріалів православних періодичних видань «Чернігівські Єпархіальні Відомості», «Церковний календар Чернігівської губернії» тощо.

Беззаперечною є й наукова новизна та теоретичне значення дисертації, що характеризує змістову сторону отриманих результатів і відбиває нові теоретичні положення та практичні рекомендації, що раніше не були зафіксовані в теорії та історії педагогіки. Дисертантом уперше здійснено комплексне дослідження змісту, організаційних форм і методів розвитку педагогічної майстерності священика-вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.; обґрунтовано положення щодо впливу західноєвропейської та української педагогічної думки на становлення священика-вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини; визначено основні періоди й етапи розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних чинників, з'ясовано сутність, характерні особливості та закономірності кожного з періодів, їхню наступність і взаємозалежність; сформульовано положення щодо педагогічної майстерності як системи професійних компетентностей у підготовці священиків-учителів духовними освітніми закладами Чернігівщини XVIII–XIX ст.; обґрунтовано перспективи використання ідей розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини визначеного історичного періоду. До наукового обігу уведено 25 раніше невідомих документів.

Слід відзначити й практичну значущість дисертації, адже представлені Я.М. Крапивним матеріали в авторському історико-педагогічному нарисі «Педагогічна майстерність у духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII–XIX ст.)» спрямовані на поглиблення знань із теорії та історії педагогіки, педагогічної майстерності, краєзнавства, українознавства, історії культури, релігієзнавства, розвитку й саморозвитку педагогічної майстерності. Вихідні теоретичні положення, окреслені дисертантом, є корисними для подальших наукових розробок з історії розвитку української

педагогічної освіти, створення підручників і посібників, хрестоматій із релігієзнавства, краєзнавства, історії педагогічної майстерності, методичних рекомендацій до спецкурсів і семінарів з основ педагогічної майстерності, педагогічної творчості, теорії та історії педагогіки, педагогічної персонології.

У першому розділі – *«Теоретичні та історіографічні основи розвитку педагогічної майстерності на Чернігівщині (XVIII–XIX ст.)»* дисертантом здійснено глибокий історико-педагогічний аналіз розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини упродовж XVIII–XIX ст. Ним обґрунтовано й уточнено сутність базових понять у контексті провідних методологічних підходів, розглянуто основні праці європейської та вітчизняної педагогічної думки про сутність, зміст і специфіку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст.

Зауважимо, що Я.М. Крапивний на достатньому науковому рівні здійснив історіографічний аналіз джерельної бази, довівши доцільність структурування джерел за визначеними п'ятьма групами. Послугуючись удало обраними критеріями (історичний, нормативний, дидактичний, змістовий, методичний, історіографічний) дисертантом обґрунтовано авторську періодизацію розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII – XIX ст. Не викликає заперечення й авторське обґрунтування хронологічних меж дослідження.

Я.М. Крапивним доведено, що для осіб духовного звання педагогічна професія ставала доповненням до проповідницької діяльності. Так, у тексті дисертації представлено розлогий фактичний матеріал про те, що випускники Чернігівського колегіуму, найбільшого і найвідомішого духовного освітнього закладу на теренах України-Гетьманщини XVIII–XIX ст., працювали не лише священиками, а й учителями церковнопарафіяльних шкіл, використовуючи набуті теоретичні та практичні знання й уміння в процесі педагогічної взаємодії з вихованцями.

Проведений Я.М. Крапивним історіографічний та історико-педагогічний пошук дозволив констатувати, що в духовній освіті Чернігівщини педагогіка достатньо тривалий час вивчалася в контексті викладання предметів релігійного-філософського спрямування (морального богослов'я, філософії та історії філософії, логіки, етики, гомілетики, піітики).

У другому розділі – *«Педагогічна майстерність у навчально-виховній діяльності духовних закладів Чернігівщини XVIII–XIX ст.»* на основі визначених методів (ретроспективний, логіко-системний, хронологічно-системний і проблемно-пошуковий, історико-педагогічний аналіз архівних і літературних джерел, персонологічно-біографічний) дисертантом з'ясовано характерні особливості професійної підготовки майбутніх священиків-учителів до здійснення належного рівня діяльності-дії. Наголошено на розумінні важливості керівниками духовних освітніх закладів необхідності організації практичної підготовки вчителів, що здійснювалася у формі поєднання отриманих теоретичних знань і подальшого застосування їх на практиці, а також шляхом залучення учнів до внутрішньої навчально-

виховної роботи закладів. Дисертант достатньо глибоко проаналізував форми та методи практичної підготовки священників-учителів у Чернігівському колегіумі: «інститут інспекторів», «аудиторство», публічні диспути, практичні заняття в духовних школах тощо.

Заслуговує на увагу й авторське бачення складників педагогічної майстерності в професійній підготовці священників-учителів. Я.М. Крапивний справедливо акцентує увагу на важливості такого предмету як риторика, оскільки всебічний аналіз цього курсу дає можливість простежити етапи формування комунікативної, мисленнево-мовленневої майстерності випускників як Чернігівського колегіуму, так й інших духовних освітніх закладів Чернігівщини в досліджуваний період. Автор роботи підкреслює надзвичайно важливу роль предметів естетичного спрямування у підготовці священників-учителів – обов'язкові вміння гри на музичному інструменті, керування церковним хором, знання нотної грамоти, основ аранжування партитур церковних музичних творів, володіння голосом і голосоведінням тощо. Я.М. Крапивний сформулював тогочасну провідну тенденцію педагогічного поступу духовної освіти на Чернігівщині: підготовка майбутніх священників-учителів базувалася на єдиному принципі – вчитель повинен не виховувати, а створювати умови для виховання.

Автором дисертації чітко виписано зміст, організаційні форми та методи розвитку педагогічної майстерності майбутніх священників-учителів. По-перше, структурними компонентами змісту освіти, що сприяли опануванню складниками педагогічної майстерності на заняттях з філософії, риторики, піітики, гомілетики, граматики, музичного і церковного мистецтва названі: майстерне володіння словесною дією, навик гри на музичних інструментах, вміння використовувати власний психофізіологічний апарат як елемент виховного впливу, знання основ диригентської, аранжувальної та виконавської технік. По-друге, дисертантом визначено, що серед організаційних форм освіти тоді домінували: лекції, диспути, конклюдії, наррації, участь у театральних виставах і в мандрівних концертах. По-третє, провідними методами розвитку педагогічної майстерності ставали навчальні й індивідуальні бесіди, читання і заучування на пам'ять церковних текстів, спостереження за майстерним проведенням богослужінь викладачами духовних освітніх закладів, їхньою вербальною і невербальною поведінкою, зовнішнім виглядом, участь у написанні й публічному обговоренні творчих робіт, похвальних і панегіричних проповідей, судових промов тощо.

Третій розділ – *«Ідеї та історичний досвід розвитку педагогічної майстерності в реформуванні сучасної педагогічної освіти»* – присвячений аналізу перспектив залучення надбань педагогічної майстерності вчителів-священників духовних освітніх закладів Чернігівщини в інноваційний розвиток сучасної освіти України.

Так, на основі використання методу наукової екстраполяції дисертантом порушено аспект творчого використання ідей та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності священників-учителів у духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст., зокрема, організаційних

форм, прогресивних підходів і методик у сучасну систему педагогічної освіти.

Заслуговує на увагу нетрадиційний, як для історико-педагогічних дисертацій, підхід Я.М. Крапивного щодо виявлення ставлення священників православних конфесій Чернігівської та Ніжинської єпархій до педагогічної майстерності. Автором, урахувавши закритість сучасних духовних освітніх закладів і неможливість (радіше не бажання керівництва) духовних академій і семінарій йти на контакт із світськими дослідниками, вдалося проаналізувати їхні навчальні плани, ОПП, ОКХ, змістове наповнення окремих богословських курсів. Автором дисертації проведено анкетування серед викладачів-священників сучасних закладів духовної освіти Чернігівщини, що засвідчило: всі опитані переконані у важливості педагогічної майстерності як домінантного складника педагогічної дії, оскільки професія священника і вчителя перебувають у площині системи «людина-людина».

Здійснене дисертантом прогностичне обґрунтування творчого використання ідей та історичного досвіду розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII–XIX ст. стосується потреб розробки державних програм із включенням педагогічної майстерності як необхідної практико-орієнтованої дисципліни, оновлення на інституційному рівні навчального, виховного, науково-дослідного складника професійно-педагогічної підготовки вчителів з урахуванням історичного досвіду формування й розвитку особистості священника-вчителя (комунікативність, моральність, культура педагогічного спілкування, професійне володіння мовою і мовленням, вербальними й невербальними засобами комунікативної взаємодії, високий рівень виконавського мистецтва) для сучасної системи педагогічної освіти.

Аналіз тексту дисертації дає змогу констатувати про дотримання Я.М. Крапивним логічної коректності інформації, належного рівня аргументації у встановленні істинності тверджень, причинно-наслідкових зв'язків. Висновки до розділів та загальні висновки містять належну оцінку результатів роботи з точки зору їхньої відповідності поставленим завданням.

Разом із тим, дисертанту слід висловити низку зауважень і побажань, які носять переважно рекомендаційний характер:

1. Ґрунтовне теоретичне дослідження, здійснене в дисертації, дозволяє скласти певну систему бачення педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини XVIII – XIX ст., але, на нашу думку, дисертант не достатньо чітко визначив основне теоретичне поняття – “педагогічна майстерність священника-вчителя” у змісті теоретичної, методичної, богословської й душпастирської професійної підготовки.

2. Автор у дисертації розглядає особливості підготовки майбутніх священників-вчителів переважно у Чернігівському колеґіумі, Новгород-Сіверській духовній семінарії та в Чернігівському єпархіальному жіночому училищі. Проте з поля зору дисертанта, на наш погляд, випав такий духовний освітній заклад Чернігівщини, як Стародубська духовна семінарія і численні єпархіальні училища, що діяли на землях Чернігівської губернії, до якої

входили й окремі райони сучасної Сумщини. Це значно посилило б історико-регіоналістичний потенціал дослідження.

3. При обґрунтуванні авторської періодизації розвитку педагогічної майстерності, дисертантові необхідно було б чіткіше виписати авторські критерії, а також переконливіше окреслити здобутки і втрати кожного з означених періодів її розвитку в системі духовної освіти Чернігівщини XVIII – XIX ст.

4. Уважаємо, що у висновках до 1 розділу авторові необхідно було б чіткіше структурувати соціально-економічні, соціокультурні та історико-педагогічні чинники розвитку педагогічної майстерності в духовних освітніх закладах Чернігівщини досліджуваного історичного періоду.

5. Робота значно виграла, якщо б дисертант у тексті повніше розкрив вплив особистості викладачів церковних дисциплін (гомілетики, піітики, риторики, догматики, церковного красномовства тощо) на формування складників педагогічної майстерності учнів духовних освітніх закладів Чернігівщини XVIII – XIX ст.

6. Схвально оцінюючи п'яте завдання дисертації щодо практико орієнтованого потенціалу висновків проведеного здобувачем дослідження, їхньої інтеграції у процес інноваційного розвитку національної освіти України, варто було б зредагувати його формулювання таким чином, щоб підкреслити упровадження саме *положень/висновків/матеріалів* (науково-теоретичних та історико-педагогічних) підготовленого здобувачем історико-педагогічного нарису «Педагогічна майстерність у духовних закладах освіти Чернігівщини (XVIII – XIX ст.)» у процес викладання історії педагогіки, педагогічної майстерності тощо, а також в удосконалення сучасного інструментарію професійно-педагогічної компетентності викладача. Це посилило б логіку та правильність формулювання наукового апарату дослідження.

Проте, висловлені зауваження не знижують теоретичну й практичну цінність представленої на опонування роботи. Аналіз публікацій, що розкривають науковий зміст дисертації, засвідчує: усі вони носять цілісний і конкретний характер, містять чітку аргументацію і точне формулювання одержаних результатів дослідження. Автореферат повністю відбиває зміст дисертації.

Висновок. Дисертація Я.М. Крапивного “Розвиток педагогічної майстерності вчителя в духовних освітніх закладах Чернігівщини (XVIII – XIX століття) є самостійним, актуальним, завершеним і достовірним дослідженням, яке на достатньому науково-теоретичному рівні розв’язує проблеми розвитку й саморозвитку педагогічної майстерності у визначених просторово-часових межах. За актуальністю, науковою новизною, вірогідністю та практичною цінністю, змістом і оформленням робота відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. за № 567 щодо кандидатських дисертацій зі змінами, унесеними Постановами

Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. за № 656 та від 30.12.2015 р. за № 1159, а її автор – **Крапивний Ярослав Миколайович** заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
та методики викладання історії

Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Б.В. Год

Підпис	<i>Года Б.В.</i>
Засвідчую	
Пров.фахівець	<i>О.М. Паляниця</i>
відділу кадрів	О.М. Паляниця